

Cavlakların *Devlet Ana* Romanındaki Yansımaları Üzerine

Mehmet AÇA*

Özet: Bazı tarihî romanlar, konu edindikleri dönemlerin olaylarıyla kişilerinin yanı sıra sosyal grupları, kültürleri, gelenekleri ve değer yargılarını da ele alırlar. Türkiye’de bu tür romanlar söz konusu olduğunda ilk akla gelen isimlerden birisi de Kemal Tahir’dir. Türk tarihî, toplum yapısı, kültürü ve ekonomisi üzerine yaptığı okuma ve yorumlarıyla da tanınan Kemal Tahir, diğer pek çok romanında olduğu gibi, *Devlet Ana* romanında da Türk tarihinin belli bir dönemini siyasal ve sosyo-kültürel yapısıyla irdeler. Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminin anlatıldığı romanda o dönemin sosyal grupları ile önde gelen tipleri de canlandırılmıştır. Kemal Tahir’in anılan romanında yer verilen sosyal gruplardan birisi de genelde Rum Abdalları, özelde ise Cavlaklardır.

Çalışmada, Kemal Tahir’in *Devlet Ana* romanındaki Cavlak imajı ile tarihî kaynaklarla sonraki dönemlerde yapılan akademik çalışmaların ortaya koyduğu Cavlak imajı karşılaştırılmıştır. Tespit ve karşılaştırmalar, Kemal Tahir’in Cavlaklarla ilgili anlatımlarının, Selçuklu ve Osmanlı dönemi kaynakları ile Batılı gezginlerin anlattıklarıyla büyük oranda örtüşüğünü göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kemal Tahir, Devlet Ana, Cavlaklar, Kalenderiler*

On the Reflections of Cavlaks in the Novel *Devlet Ana*

Abstract: To some historical novels are obtained subject of social groups, cultures, traditions and other value judgements as well as events and persons of periods of which they mentioned. When it comes to these kinds of novels in Turkey, one of the first names whom spring to mind is Kemal Tahir. Also known for his readings and comments which he made on Turkish history, its social structure, culture and economy, Kemal Tahir obtained as subject of a certain period of Turkish history with its political and socio-cultural structure in his novel “Devlet Ana”, as it was in his other many novels. Also social groups and the leading persons of that period were obtained subject to the novel which told the foundation period of

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İstanbul/TÜRKİYE. mehmet.aca@marmara.edu.tr

Ottoman Empire. One of social groups which he obtained as subject to the said novel is Abdals of Anatolia (Abdalan-ı Rum) in general and Cavlaks (Qalenderis) in particular. In the study, we compared the image “Cavlak” in the novel *Devlet Ana* with that one which is presented by academical studies that were done later periods in historical sources. Evaluations and comparisons showed that Kemal Tahir’s narrations with regard to Cavlaks were largely compatible with recountings of sources of periods of the Seljuks and the Ottomans and with Western travellers’ narrations.

Keywords: *Kemal Tahir, Devlet Ana, Cavlaks, Qalenderis*

Kemal Tahir, ilk baskısı 1967’de yapılan *Devlet Ana* romanında Osmanlı Devleti’nin beylikten devlete geçiş sürecini, dönemin siyasi yapısının yanı sıra, sosyo-kültürel özelliklerini de esas alarak anlatır. Türk tarihi, toplum yapısı, kültürü ve ekonomisi üzerine yaptığı analitik okumalarıyla bilinen Kemal Tahir, romanıyla kuruluş döneminin sosyal ve siyasî yapısına ayna tutar. *Devlet Ana*, kuruluş dönemini, beyliği devlete dönüştüren Osman Bey ve Orhan Bey gibi tarihsel kişiliklerin yanı sıra, dönemin sosyal grupları ile bu grupları temsil eden tiplerle birlikte ele alıp yorumlar. Bu sosyal gruplar, romanda “Ahiler”, “Rum Gazileri”, “Rum Abdalları”, “Rum Alpleri” ve “Rum Bacıları” adlarıyla yer alırlar. Nitekim başta Baba İlyas soyundan Âşıkpaşazâde olmak üzere, Osmanlı tarihçileri, Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde Batı Anadolu’ya dört temel sosyal grubun geldiğini ve kuruluşta etkili olduğunu yazarlar. “Gâziyân-ı Rûm” (Anadolu Gazileri/Alpları), “Âhiyân-ı Rûm” (Anadolu Ahileri), “Abdalân-ı Rûm” (Anadolu Abdalları) ve “Bacıyân-ı Rûm” (Anadolu Bacıları) adlı bu sosyal gruplar (Âşıkpaşazâde, 2013: 319; Köprülü, 2003: 106-120; İnalçık, 2009: 17-42; Ocak, 1999: 79-80), bir yandan Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına, öte yandan da Osmanlı Devleti’nin kurulmasına ve toplum hayatının yeniden biçimlenmesine katkıda bulunurlar.

Türk tarihi, kültürü, toplum yapısı ve ekonomisiyle ilgili analitik okumalarıyla tanınan, Osmanlı-Türk tarihiyle ilgili

kaynaklara iyi derecede vakıf olan, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihini sosyo-kültürel bağlamından bağımsız bir şekilde düşünmeyen Kemal Tahir gibi bir romancının, *Devlet Ana*'yı yazarken yukarıda sözü edilen sosyal gruplar ile bunları temsil eden tipleri dikkate almamasını ya da kuruluş dönemini onlarsız anlatmasını beklemek, elbette mümkün değildir.

Bu çalışmada, Kemal Tahir'in, yukarıda sözü edilen sosyal gruplardan "Rum Abdalları" kapsamına giren Cavlakları romanında nasıl yansıttığı üzerinde durulacaktır. Kemal Tahir'in romanında Abdallar (Rum Abdalları) inanç, tutum ve mesleklerine göre gruplara ayrılmaktadır ve bunlar içerisinde en marjinal olanları Cavlaklar olarak gösterilmektedir. Romanda Rum Abdalları, geçim kaynakları ya da mesleklerine göre "Elekçi Abdalı"; arabalar dolusu çömçe (kepçe), fıçı, badya, külek (tahta kova), matara taşıyan "Teberci Abdalı" gibi gruplara ayrılır. Bundan başka hamur tahtası, çamaşır tokacı, tahta kürek, dirgen ve boyunduruk yapıp satan "Tahtacı Abdalı"; "Kuyumcu Abdalı"; "Cambaz Abdalı"; üfürükçü, dermancı "Bilici Abdalı"; maskara "Yamak Abdalı" şeklinde de belirlenirler. Gruplar bununla da kalmaz. İlahiler, Dede Korkut masalları okuyan "Gurbet Abdalı"; geceleyin ateş söndürür ışık yakmaz, yazın çadır altında yatmaz "Sepetçi Abdalı", keyfinde havasında, saz bilir, namaz bilmez, çökür (çöğür, bir halk sazı) sapı takıp tambura oynar, davul gerip zurna deler, çalıp söyler, içer oynar eşinir, "dünya ateşe gitse içinde hasırımız yoktur" diye şişinir "Hasırcı Kara Çingene Abdalı" diye adlandırılanlar da bulunmaktadır (Tahir, 2007: 438).

Ahmet Yaşar Ocak, Selçuklular döneminde Kalenderî, Cavlakî ve Haydarî adı verilen derviş gruplarına Beylikler döneminde "Abdalân-ı Rûm" ya da "Rum Abdalları" denilmeye başladığı, söz konusu grupların ilerleyen dönemlerde "Rum Abdalları" genel adı altında toplandığı görüşündedir. Ocak,

“Abdalân-ı Rûm” ya da “Rum Abdalları” teriminin Babai hareketine¹ mensup Kalenderî zümrelerini niteleyen bir kelime olduğundan şüphe duymaz (Ocak, 1999: 81). Nitekim Kemal Tahir’in de romanında geniş bir şekilde yer verdiği Cavlaklardan² belli bir dönemden itibaren “Rum Abdalları” genel adı altında toplanan Kalenderîleri kast ettiği anlaşılmaktadır. Yani, “Devlet Ana”nın Cavlakları, Ocak (1990)’ın “marjinal sûfiler” dediği Kalenderîlerden (15. yüzyıldan itibaren “Işık” ve “Torlak” da denilmeye başlamıştır) başkası değildir. Bu noktada Kemal Tahir’in Cavlaklarını daha iyi anlayabilmek için araştırmacıların Kalenderîlerle ilgili Selçuklu, Osmanlı, Fars, Arap ve Batı kaynaklarının aktarımlarından da yararlanarak ortaya koydukları görüşlerden kısaca söz etmek gerekmektedir.

Kalenderîlik, ana hatlarıyla yaşadığı toplumun nizamına karşı çıkararak dünyayı önemsenmeye değer görmeyen ve bu düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarıyla da açığa vuran tasavvuf akımı olarak tanımlanır. Ancak bu tanım, Ocak’ın da ifade ettiği gibi, İslam dünyasının muhtelif zaman ve mekânlarında yaşamış olup kendilerine değişik isimler verilen, fakat genelde Kalender ya da Kalenderî olarak anılan bu akım mensuplarını tam anlamıyla vermez. Çünkü Kalenderîlik tek parça bir yapı sergileyen, hatta tek bir tarikat şeklinde teşkilatlanmış bir tasavvuf akımı değildir (Ocak, 1999: 5). Tarihteki Kalenderî grupları, genel olarak bu tarife girmekle birlikte farklı görümlere ve eğilimlere sahiptirler. Baba Tâhir-i Uryân, Fâhrü’-d-Din-i Irakî, Şems-i Tebrizî, Otman Baba gibi Kalenderîliğin önde gelen

¹ Babaîler ve Babaî Hareketi için bk. (Ocak, 2011).

² Kaynaklar, afyon ya da esrar kullanmaları; saç, sakal, bıyık ve kaşlarını kazıtmaları; kural tanımazlıkları ve şeriata karşı gelmeleriyle tanınan Cavlakilerin bu adı giydikleri ve adına “Cavlak” denilen kıldan dokunmuş bir yelekten aldıklarını kaydetmişlerdir (Ocak, 1999). Doktrin ve erkânı Cemalü’-d-Din-i Savi tarafından oluşturulan Kalenderîlik ya da Cavlakiliğin en belirgin özelliklerinden ikisi “Çihâr (Çâr) Darb” yani “dört vuruş” (saçı, sakalı, bıyığı ve kaşı tıraş etmek) ve yaz kış çıplak gezmek olduğundan “Cavlak” kelimesi, daha çok çıplaklık ve tüysüzlük anlamında düşünülmüştür. Cavlakilerin bu iki özelliği günümüz Türkçesinde de yansımaları bulunmuştur. Nitekim günümüzde çıplaklık ve tüysüzlüğü ifade etmek için “cavlak” ya da “cascavlak” deyimi de kullanılmaktadır.

isimleri, birbirlerinden farklı kişiliklere ve görüşlere sahiptirler. Fakat bütün bunlara rağmen ortak zihniyet, dünyevî olan her şeyi arkaya atmak, yalnız ilahî aşkı önemseyerek İslamî emir ve kuralları bu açıdan değerlendirmektir. Bu ortak zihniyet, ifadesini, her bir grubun kendi karakterine, yetiştiği kültür ortamına bağlı bir şekilde bulmuştur. Kalenderîliğin dünyayı umursamayan, ona ihtiyaç duymaktan olabildiğince kaçan, bu yüzden onun oluşturduğu toplum nizamını da protesto eden tavrı ve bunun dışı yansıyan görüntüsü, temel mistik anlayış ve yapısı, Ocak tarafından eski Hint-İran mistisizmi ile mistik çevrelerine, Melamet ve Melametîlik akımına dayandırılmıştır (Ocak, 1999: 6-15).

“Rum Abdalları”, “Kalenderîler”, “Haydarîler”, “Câmîler”, “Torlaklar”, “Şemsîler” ve “Nimetullahîler” hakkında bilgi veren 14-17. yüzyıl Osmanlı ve Batı kaynakların anlatımlarına göre Kalenderîler, mahrem yerleri hariç hemen tamamıyla çıplak gezmekte olup, sırtlarında güneşte kurutulmuş bir koyun veya keçi postu taşırlar. Bu, onların yaz kış kıyafetleridir. Ellerinde ucu topuzlu bir asa, bellerinde, çeşitli işlerde kullanmak üzere bir nacak taşırlar ki bu çeşitli işler arasında fırsat buldukça تنها arazide yolcuları soymak da vardır. Yiyeceklerini genellikle “Şah-ı Merdan aşkına!” diyerek dilenirler. Hemen her tarafta tekkeleri olmasına rağmen, pirleri olduğuna inandıkları Battal Gazi'nin türbesinin bulunduğu Seyyid Gazi Zaviyesi'ni çok üstün tutarlar ve her cuma burada toplanarak ayin yaparlar. Bu ayinlerin tafsilatını anlatan Antonio Menavino, Kalenderîlerin ayin sırasında esrar içerek kendilerini yaraladıklarını yazar (Ocak, 1999: 110).

Ahmet T. Karamustafa, toplumsal sapkınlığın, şiddetli ve sürekli bir zahitlik biçiminde sergilendiğini ifade ettikten sonra istisnasız hepsi Orta Dönem İslam toplumlarının temel kurumlarını inkâr eden zahitlik uygulamalarına yoksulluk,

dilencilik, gezgincilik, bekârlık ve kendine işkence olarak tanı koymuştur. Onun ifadesiyle derviş dindarlığının en göze çarpan özellikleri “kural karşıtlığı”, “bütün mal mülkü özgür istençle reddetme”, “kazançlı işe karşı olma”, “evsiz barksız dolaşma”, “evliliği reddetme ve tek yaşamayı kabul etme” ve “bedene işkence yapma”dır (Karamustafa, 2007: 24-33).

Bazı Selçuklu ve Osmanlı kaynaklarınca “cemaalperest/mahbubperest”³ ve “eşcinsel” olmakla da itham edilen bu kural tanımaz “marjinal sūfî gruplar” (Kalenderî, Cavlakî, Haydarî, Torlak vd.), Sünnî İslam anlayışını benimseyen iktidarlar, dinî otoriteler ve yerleşik halk kesimleri tarafından bir tehdit olarak algılanmışlar, “sapkın”lıkla itham edilmişlerdir. Nitekim Sünnî Selçuklu ve Osmanlı kaynaklarının yaygınlaştırdığı bu algı, Kemal Tahir tarafından *Devlet Ana*’da Cavlaklar (Kalenderîlere verilen bir diğer isimdir) üzerinden yansıtılır.

Kemal Tahir, “yaz kış giyim bilmez” Cavlaklarla ilgili bu algıyı, Rum Abdallarından “Gezgin Ozan” Yunus’un ağzından aktarır. Baba İlyaslı olan ve Saltuk Baba’dan Burak Baba’ya, ondan da Taptuk Emre’ye geçmiş halife (Tahir, 2007: 53) Yunus’a göre karınlarını doyurup afyonlarını yuttuktan sonra dümbelek, zil ve çingirak sesleri arasında naralar atarak semaha kalkanlar Cavlaklardır. İyi sayılmazlar, çünkü onlarda her türlü kötülük vardır. Utanmazdırlar ve zenginlerden haraç isterler,

³ Güzellik anlamına “cemaal” kelimesi, tasavvuf terminolojisinde ilahi güzellik, Allah’ın güzelliği olarak algılanır. Tasavvuf literatüründeki “Güzelliğe, yani Allah’ın güzelliğine tapınma” anlamındaki cemaalperestlik kavramının temeli, büyük ihtimalle eski İran mistik kültürüdür ve bu yolla Kalenderîliğe girmiş olmalıdır. Mahbubperestlik, Allah’ın güzelliğinin genç delikanlıların yüzünde tecelli ettiği anlayışından yola çıkarak bazı sūfîlerin kendilerine güzel yüzlü delikanlılardan dost edinmeleri olgusunu anlatır. Kaynaklar özellikle, İran ve daha sonra da Anadolu sahalarında mevcut Kalenderî zümrelerinde genç ve güzel yüzlü, mütenasip endamlı delikanlılardan sevgili edinme konusunda pek çok malzeme içerir. Vahdet-i Vücut telakkisinin değişik bir yorumu olarak “Allah’ın güzel yüzlü genç erkeklerin simalarında tecelli ettiği” gerekçesiyle kendine uygun bir de tasavvufî zemin bulan mahbubperestlik hakkında kaynaklarda ilgiye değer malumat vardır. Cemaalperestliğin, Kalenderî dervişlerinin mensup oldukları sosyal ve kültürel çevrelere göre sık sık amacını değiştirerek mahbubperestliğe ve dolayısıyla sapık ilişkiler şekline dönüştüğüne dair kaynaklarda çok sayıda bilgi bulunmaktadır (Ocak, 1999: 155-157).

vermezlerse öldürürler. Yoksulun nesini bulursa alırlar, aç kalıp öleceğini düşünmezler. Bir zaman Moğol'a asker olup hizmet etmişlerdir. Bellerindeki meşin torbada sakladıkları afyonu gece gündüz yutarlar. Afyonu yuttuktan sonra da semaha kalkarlar, hoplayıp zıpladıktan sonra bayılıp düşerler. Bayılanları Tanrı'ya varmış sayarlar. Pirimiz Âdem babadır derler, Havva'yı da anaları olarak bilirler. Sürekli afyon çektikleri için soğuktan ve sıcaktan etkilenmezler. Yıkanmayı sevmezler, akınlarda afyonlu şarapla sarhoş olup yağmaya koyulurlar. Omuzlarına kartal kanatları, kafalarına ise kara kömüş (manda) boynuzları takarlar. Çok kıyıcı olduklarından çapul toprağının insanları onlardan çok korkarlar. Çalışmayı günah sayarlar, Ahiliği de “esnafıktır” diye küçümserler. Ahiler çarşılarını ellerinde kılıç savunmasalar, hemen basıp dağıtıp yüklenip savuşurlar (Tahir, 2007: 52).

Kemal Tahir, romanında Cavlakların inanç sistemlerini oluşturan temel unsurlar ile kökenleriyle ilgili rivayetlere de yer verir. Romanda, kapısız kalan leventlerin derviş Abdal kılığına girdiklerinden, özellikle de Cavlağa soyunduklarından söz edilerek “düzme/sahte Cavlak” olgusuna da dikkat çekilir. Bir Cavlağın gerçek Cavlak mı yoksa düzme Cavlak mı olduğunu anlamının yolu da “Kutbülaktab”ı sormak, “imam”, “evlad” ve “efrad”dan söz açmaktır. Bunları bilmeyen ya da hiç duymayanlar düzme Cavlak, bilenler ise gerçek Cavlaktır (Tahir, 2007: 178).

Kemal Tahir, Cavlakların kökeniyle ilgili bir rivayete, Osman Bey ile Kerimcan arasında geçen bir diyalog sırasında yer verir. Kerimcan'ın anlatımına göre, yiğitlikle kancıklığı bir gören ve bulaşıldığında mutlaka öldürülmesi gereken Cavlakların kökenleri Haşhaçılıktan ya da Haşhaşîliktendir. Kökenlerini Hasan Sabbah'ın Haşhaşîlerinde gören Kerimcan için şimdinin Cavlakları, eskinin Haşhaşîleri gibi gözü kara değildirlen, fakat yine de aralarında gözü kara olanlar da vardır (Tahir, 2007: 179).

Devlet Ana'nın Cavlakları da Selçuklu, Osmanlı, Arap, Fars ve Batı kaynaklarının Kalenderîleri gibi bir görünüme sahiptirler⁴. Onlardan birisinin saçları beline, sakalı ise göbeğine kadar iner. Eğri bir yatağanı çıplak omzuna asmış, biricik giyimi olan peştamal parçasını ise bacaklarının arasından geçirip beline dolamıştır. Sırtı, göğsü, kolları ve bacakları kara kıllarla örtülü olduğundan ilk bakışta, ayağa kalkmış çok iri bir ayıya benzemektedir. Diğer Cavlakların da apış aralarından başka her yerleri çıplaktır. Apış aralarından başka her yerleri çıplak olan bu Cavlaklar, tıpkı Abdallar ya da Kalenderîler gibi saçlarını, sakallarını, bıyıklarını, kaşlarını ve kirpiklerini kazıtmışlardır. Çıplak kafalarına geçirdikleri ak deriden takkelerinin iki yanına en irisinden manda boynuzları takmışlardır. Boyunlarına yularlar, gemler, katır boncuklarından gerdanlıklar, her boydan ziller; kollarına, dizlerine ve ayak bileklerine çingiraklar; bellerindeki kayışa da kocaman demir çanlar asmışlardır (Tahir, 2007: 38).

Devlet Ana, Selçuklu ve Osmanlı kaynaklarının Kalenderîler için gündeme getirdikleri “eşcinsellik” ithamına da Cavlaklar üzerinden yer vermiştir. Romanda Orhan Bey zamanında bazı savaşçı derviş, gazi ve Abdalların “gâvur”a pek acımadığından, küçük olaylardan yararlanarak onları dövdüklerinden, bir keresinde bir Cavlak Abdal’a, birkaç kez kıza oğlana dille, bir kez de elle sarkıntılık ettiği için Orhan Bey’in dedesi Ertuğrul Bey’in emriyle Söğüt’ün Köslük Meydanı’nda şeriat dayağı atıldığından söz edilmiştir (Tahir, 2007: 106). İfadelerden de anlaşılacağı üzere, Cavlak Abdal, sadece kızlara ve kadınlara değil, oğlanlara da sarkıntılık etmiştir.

Kemal Tahir’in *Devlet Ana*’sı, -her ne kadar Selçuklu ve Osmanlı kaynaklarının olumsuz yargıları temelinde ele alıp anlatmış olsa da- Cavlakları, Cavlaklıktan dönmüş ve henüz afyon yemeyi bırakmamış Kel Derviş örneğinde olduğu gibi, tıpkı “Ahiler”, “Rum Gazileri”, “Rum Abdalları”, “Rum Alpleri”

⁴ Tarihi kaynakların Kalenderîlerin hal ve davranışlarıyla ilgili betimlemeleri için bk. (Ocak, 1999; Karamustafa, 2007).

ve “Rum Bacıları” gibi, yeni bir devletin ve düzenin kurulması için uğraş veren tipler olarak nitelendirmiştir.

Sonuç olarak, Kemal Tahir’in *Devlet Ana*’sının Cavlakları, aslında Ocak’ın ifadesiyle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin Kalenderileridirler. Kemal Tahir’in Cavlaklarla ilgili anlatımları, Selçuklu ve Osmanlı dönemi kaynaklarının aktarımları ve Batılı gezginlerin anlatımlarıyla büyük oranda örtüşmektedir. Kuruluş döneminin çok çeşitli unsurlardan oluşan sosyal yapısının en marjinal ve en ilgili çekici unsurlarından olan Cavlaklar (Kalenderiler), *Devlet Ana* romanının da en marjinal ve en ilgili çekici sosyal grubu ve tipi olma görevini yerine getirmişlerdir. Söz konusu sosyal grup, kanaatimizce, romana olan yoğun ilginin ana sebeplerinden birisi de olmuştur. Cavlaklar, eserlerini, konu edindiği dönemlerin sosyo-kültürel özellikleri ile sosyal gruplarına odaklanarak yazan Kemal Tahir’in bu alandaki başarısının da bir göstergesidir.

Kaynaklar

- Âşıkpaşazâde, (2013). *Tevârih-i Âl-i Osman Âşıkpaşazâde Tarihi*. (Haz. Aşenur Kala), İstanbul: Kemer Yayınları.
- İNALCIK, H. (2009). *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmaları-I Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. 29. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KARAMUSTAFA, A. T. (2007). *Tanrının Kuraltanıamaz Kulları İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*. (Çev.:Ruşen Sezen), 2. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (2003). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. (Haz.: Orhan F. Köprülü), 3. b., Ankara: Akçağ Yayınları.
- OCAK, A. Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Süfilik Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2011). *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. 5. b., İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TAHİR, K. (2007). *Devlet Ana*. 4. b., İstanbul: İthaki Yayınları.